

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
XI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 травня 2024 року)

Суми
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Ільницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 7 від 21.06.2024 р.)

**Суспільно-політичні процеси в Україні та світі:
історія, проблеми, перспективи** : матер. XI Всеукр. наук.-
практ. конф. (Суми, 28 травня 2024 р.) / ред. колегія :
В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін.
Суми : Сумський державний університет, 2024. 197 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках XI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи», присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2024
© Автори, 2024

ДЕГТЯРЬОВ С. І.

*доктор історичних наук, професор,
Сумський державний університет*

ПРОЕКТ БАТУРИНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ГЕТЬМАНА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

Епоха Просвітництва значною мірою вплинула на розвиток університетської освіти по всій Європі. Не минули ці впливи і Російську імперію, і, зокрема, національні регіони, які були інкорпоровані до складу цієї імперії. У 1755 р. було відкрито Московський університет. У цей же час на українських землях також починають розповсюджуватися ідеї заснування таких закладів. На цей момент тут існував лише один вищий навчальний заклад – Київська духовна академія, яка, знаходилася у підпорядкуванні духовної влади. Ця інституція не могла задовольнити попит населення (у першу чергу представників привілейованих верств) на вищу освіту повною мірою. У цей період в українському суспільстві лунали непоодинокі скарги на недосконалість і відсталість освіти, брак гімназій і університетів. Але в умовах Російської імперії для більшості представників української шляхти, яка здебільшого була неможливою, освіта надавала змогу зробити службову кар'єру та адаптуватися до імперської суспільної моделі [6, с. 91-92].

В історіографії рідко згадувалися непоодинокі ініціативи щодо створення університетів, які надходили до владних кіл знизу, від представників дворянства, міщан тощо. Переважна більшість таких ініціатив владою

відкидалися, інколи доволі категорично. У науковій літературі про це дослідники згадували побіжно у контексті вивчення історії освіти, меценатської діяльності окремих діячів, колоніальної політики російського уряду тощо [3-5; 10; 12; 14]. Дещо більше уваги таким проектам, зокрема і проекту Батуринаського університету, приділяли увагу у своїх дослідженнях В. Кравченко [6], О. Радул [11], А. Васильчиков [2], І. Медведев [7].

У XVIII ст. виник доволі потужний суспільний запит на університети світського характеру. Ініціатором першого проекту такого університету став останній український гетьман Кирило Григорович Розумовський. Його автором у 1760 р. став Григорій Теплов. Протягом наступних чотирьох десятиліть з'являлися й інші подібні проекти (український історик О. Путро говорить про 9 проектів – у Києві, Чернігові та інших містах). У 1765 р. намісник Малоросії граф П.О. Румянцев-Задунайський мав проекти щодо заснування університетів у Києві та Чернігові [12, с. 201]. А у 1781 р. він же підтримав проект відкриття університету в Глухові [6, с. 95]. Висловлювалося багато побажань про заснування університетів з боку українських еліт Гетьманщини під час роботи Законодавчої комісії у 1767-1768 рр. Ці побажання не були реалізовані у вигляді проектів. Зокрема у своїх депутатських наказах козацька старшина і шляхта переяславського, чернігівського, київського, глухівського, стародубського, ніженського, батуринаського, сумського полків домагалися відкриття університетів на українських землях (на території Гетьманщини та Слобідської України). Як правило, у цих пропозиціях не конкретизувалося місце розташування

майбутніх університетів, висловлювалася лише необхідність їх заснування. Виключення становили накази переяславського, київського і сумського шляхетства, яке пропонувало створити університети відповідно у містах Переяслав, Київ та Суми [12, с. 202]. Катеринославська громадськість також у 1784 р. висловлювалася за відкриття університету у Катеринославі. Ідея заснування університету на українських землях виношувалася в другій половині XVIII ст. в колі літературного гуртка, очолюваного О. Паліциним (гурток ще відомий під назвами Паліцинська академія або Попівська академія). Існує навіть припущення, що автором цієї ідеї був всевітньо відомий філософ і поет Г.С. Сковорода [14, с. 205]. А у 1786 р. навіть вийшов указ імператриці Катерини II, де вона зазначала доцільність створення трьох університетів, у числі яких один передбачався і на українських землях – у Чернігові [9, с. 526-527]. Але жоден з цих проектів так і не був втілений у життя.

Зупинимося детальніше саме на проекті Батуринського університету. Зразком для нього мали бути університети Німеччини. Створенням цього закладу К.Г. Розумовський переймався значно більше, ніж навіть університетом та гімназією, які вже досить давно існували при Петербурзькій Академії Наук, але перебували як навчальні заклади на зародковому рівні свого розвитку. Де-факто академічний університет, хоча і з'явився за часів Петра I, але його статут був затверджений самим К.Г. Розумовським у 1750 р. Історик освіти Д. Толстой писав про ці заклади, що вони навіть протягом всього свого існування були у вкрай занедбаному стані, зокрема

«академічний університет був по суті фікцією, а гімназія вкрай незадовільна» [13, с. 9-10, 12]. Великий вплив на гетьмана щодо ідеї заснування Батурицького університету здійснив його близький товариш Іван Шувалов [2, с. 260]. Можна припустити, що проект Батурицького університету був складений Г. Тепловим не без порад і рекомендацій І.І. Шувалова.

Проект Батурицького університету був доволі розлогим [8, с. 67-85; 1, с. 217-221]. Містив преамбулу, де наголошувалося на схильності українців до навчання. Вказувалося, що в умовах постійного зростання кількості бажаючих отримати освіту, існуючі на українських землях навчальні заклади не могли належним чином задовольнити такі потреби населення. Окремо зазначалося, що академія, колеґіуми і семінарії, які функціонували у Києві, Чернігові, Переяславі, Белгороді, хоча й користувалися певною популярністю, але їхні навчальні програми були вкрай застарілими і не давали необхідних обсягу і якості знань з дисциплін, що там викладалися.

У документі підкреслювався світський характер майбутнього закладу. Пожиттєвим фундатором і протектором університету мав бути сам гетьман. А по його смерті нового протектора повинен був призначити імператор (або імператриця). Передбачалося, що тут будуть викладатися ті науки, яким до цього часу або приділялося мало уваги в інших навчальних закладах, або вони взагалі ігнорувалися.

Для втілення проекту в життя були необхідні суттєві матеріальні вкладення. Вбачалося, що головними інвесторами в майбутній університет стануть представники

місцевих українських еліт і сам гетьман, який планував взяти на себе доволі суттєві фінансові зобов'язання. Інші кошти пропонувалося зібрати за рахунок пожертв від місцевого населення, разових зборів з власників водяних і вітряних млинів, прибутків від «войсковых» та «выморочных деревень», володінь Батуринського монастиря, циганського збору, частини митних зборів, продукції, виробленої університетською друкарнею [8, с. 70-72]. Фінансування проекту передбачалося тимчасове (слід розуміти як разове) та постійне.

Планувалося збудувати університетську церкву, помешкання для викладачів та іншого персоналу, аудиторії, будівлю університетської семінарії, книжкову лавку, друкарню, лікарню, анатомічний театр, здійснити закупівлю книг для університетської бібліотеки, математичних, фізичних і хірургічних інструментів.

У своїй діяльності Батуринський університет мав наслідувати європейські університетські традиції. На цьому неодноразово наголошувалося у тексті Проекту. У розділі «О законах университетских» зустрічаємо, наприклад, такі положення:

- «Инаугурацію Університету Батуринському вчинити за прикладом інших Європейських Університетів»;

- «Ректору прерогативи всі ті дозволити, які всі зазвичай у всіх Європейських Університетів» [8, с. 73].

На професорські посади спочатку планувалося запрошувати іноземних магістрів і докторів, доки їм не буде підготовлена заміна з числа вихованців Батуринського університету. Забезпечення викладацькими

кадрами за рахунок випускників, вірогідно, було одним з стратегічних напрямків роботи майбутнього університету у перші роки його існування. Це підтверджується тим, що передбачалися витрати «на жалування деякому числу Студентів, з яких Професори потім будуть». А у розділі «Про Університет і Професії його» йшлося про те, що «найближчим часом, без сумнівів, свої будуть [професори], Малоросійські» [8, с. 70, 81].

Право на вступ мали представники всіх верств населення, крім кріпосних. Термін навчання визначався трирічний. Основна увага зосереджувалася на викладанні таких дисциплін: латинське красномовство (з тлумаченням класичних авторів), логіка, метафізика, практична філософія, природне право, юриспруденція, старожитності, літеральна та політична історія, генеалогія, геральдика, теоретична, практична та експериментальна фізика, математика, анатомія, хімія, ботаніка, природна історія. Лекції з цих предметів мали читати виключно професори. Проектом передбачалося 10 професорських посад. Але окрім наведених дисциплін передбачалися заняття з географії, танців, фехтування, вивчення французької та грецької мов тощо [8, с. 80, 84].

Щоб ефективно реалізувати проект Батуринаського університету, необхідно було вивчити досвід діяльності вже існуючих університетів. Перебуваючи в Україні, К.Г. Розумовський вів листування зі своїм підлеглим, конференц-секретарем Петербурзької Академії Наук, відомим істориком, етнографом і археографом німецького походження Г.Ф. Міллером, з яким обговорював різні аспекти створення і функціонування майбутнього

Батуринського університету. У листопаді 1761 р. гетьман перебував у Москві. Разом з місцевими вельможами та Г. Тепловим 12 листопада К.Г. Розумовський відвідав Московський університет. Він уважно ознайомився зі специфікою роботи закладу. Це, на думку С. Шевирєва, було здійснено саме з метою перейняти певний досвід і використати його під час створення Батуринського університету [2, с. 279; 15, с. 91-92].

Але невдовзі імператриця Єлизавета Петрівна помирає після довгої і тяжкої хвороби. Реалізація університетського проекту в Батурині відкладається. До питання створення цього закладу представники українських еліт повертаються вже за правління імператриці Катерини II. У 1764 р. на її ім'я малоросійською шляхтою і козацькою старшиною разом із гетьманом було подане прохання про поновлення давніх прав Малоросії [10, с. 73-95]. У пункті 19 «Про заснування університетів, гімназій і друкарень» автори звернення просили Катерину II дозволити заснувати на українських землях низку начальних закладів. Зокрема мова йшла і про два університети – у Києві та Батурині. У документі висловлювалося бажання українського суспільства створити ці заклади з привілеями та «за прикладом університетів і гімназій, що є в іноземних державах» (ймовірно, малися на увазі саме європейські заклади). Батуринський університет згідно з цим проханням мав би складатися з трьох факультетів, а його першим куратором визначався гетьман [10, с. 93-94].

В цілому вказане звернення викликало значне обурення у імператриці Катерини II та її найближчого

оточення, оскільки цей документ явно не корелювався з колоніальною, інкорпоративною політикою російського уряду по відношенню до українських земель та їх населення. Фактично цей документ став одним з приводів ліквідації інституту гетьманства у тому ж 1764 р. Місто Батурин втратило свій столичний статус. Одночасно була відкинута і сама ідея заснування там університету.

---

1. Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. 882 с.

2. Васильчиков А.А. Семейство Разумовских. В 4 т. Т.1. СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1880. 486+СІІ+ХХ с.

3. Дегтярьов С.І. Маловідомий опис м. Батурин // Сумський історико-архівний журнал. №VIII-IX. 2010. С.32-66.

4. Дегтярьов С.І. Цивільне чиновництво України у кінці XVIII – першій половині XIX ст.: монографія. Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2014. 472 с.

5. Корж-Усенко Л., Мартиненко Д. Добродійна і меценатська діяльність родини Розумовських // Батуринська старовина: Збірник наукових праць. Вип.2(6). Чернігів: Видавництво «Десна Поліграф», 2011. С.60-65.

6. Кравченко В. Університет для України // Україна, імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ: Критика, 2011. С. 87-131.

7. Медведєв І. Проект Статуту Батуринського університету як складова формування ідеї національного університету в Україні // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. Вип.23. С.167-169.

8. Проект к Учреждению Университета Батуринского, 1760 года (Писан Григ. Ник. Тепловым для графа Гетмана) // Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете. Москва, 1863. Кн. 2. Отд. V. С. 67-85.

9. Полное собрание законов Российской империи, собрание 1. Т.ХХII. № 16315. С.526-527.

10. Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): Монографія: в 2-х частинах. Київ: ДАКККиМ, 2008. Ч. II. 288 с.

11. Радул О. Спроби відкриття університетів в Україні в другій половині XVIII століття // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2015. Вип.140. С.3-6.

12. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Львів: Афіша, 2001. 664с.

13. Толстой Д.А. Взгляд на учебную часть в России в XVIII столетии до 1782 года. СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1883. 100 с.

14. Чубик Ю.І. Просвітительська та подвижницька діяльність членів «Паліцинської академії» // «Слово о полку Ігоревім» та його епоха (Словознавство. Вип.ІІ): Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції. Київ-Суми-Путівль: Видавництво СумДУ, 2008. С.203-206.

15. Шевырев С. История Императорского Московского университета, написанная к столетнему его юбилею. 1755-1855. Москва: В университетской типографии, 1855. 584 с.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ЛОКАЛЬНІ СТУДІЇ

Антонов Є. М.

Перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині
у творчості Віри Юрченко 3

Власенко В. М.

З епістолярію Костя Мацієвича 1922 р. 9

Гаврилишин П. М.

Виявлені джерела до вивчення біографії
Богдана Гаврилишина 15

Герасимчук О. М.

Формування організаційно-правових основ
переселення козаків Північного Лівобережжя
України на Кубань у 1820–1825 рр. 20

Зінченко І. Д.

До питання про формування кордонів України
в 40-50-х роках ХХ ст.: огляд вибраної історіографії 27

Король В. М.

Село Блотниця Талалаївського району
1950–1960-х рр. у матеріалах усної історії 30

Котельницький Н. А.

Праці В. М. Хижнякова як джерело з історії формування
клерикальної політики земської ліберальної партії
Північної України (80-ті рр. XIX ст.) 43

Лобко Н. В.

Матеріали про військову службу як джерело
генеалогічної інформації 50

Медведєв І. А.

Події лютого-березня 2022 року в Тростянецькій
громаді Сумської області: хронологія та факти 55

Пономарьова К. О.

Історія військових поселень на території України:
до постановки проблеми 61

Шуть Т. І.

Соціально-економічне життя Сум у період німецької
окупації (за матеріалами газети «Сумський вісник») 65

Тихомиров К. В.

Жертви окупаційного нацистського режиму
на території України 70

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Андрощук В. П.

В'ячеслав Липинський на дипломатичній
службі Української держави 75

Баб'як М. О., Дикий В. В.

Дипломатична співпраця УНР і ЗУНР у добу
національно-визвольних змагань 80

Гончаренко А. В.

Радянська історіографія ролі Великої Британії в еволюції
колоніалізму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. 84

Дацків І. Б., Проць В. В.

Міжнародна діяльність Лонгіна Цегельського 90

Зінченко І. Д.

Південно-західний кордон УРСР в 40-х роках ХХ ст.:
делімітація та демаркація 95

Іванов І. А.

Діяльність Оди Нобунаги по об'єднанню Японії 99

Мірошніченко А. В.

Роль Томаша Масарика в становленні
незалежної Чехословаччини 105

Назаров М. С.

Основні етапи російсько-української війни 2022-2024 рр. 110

<i>Порфілова М. В.</i> Зародження, формування і становлення соціальної політики	114
<i>Рагуліна А. В.</i> Смертна кара за кодексами законів Давньої Месопотамії	118
<u>КУЛЬТУРА ТА ОСВІТА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ</u>	
<i>Антоненко П. Ю.</i> Коренізація як передумова розвитку українського мистецтва в 1920-1930-х роках	121
<i>Антонов Є. М.</i> Ілля Ріпин – український художник	125
<i>Гвоздицька С. М., Єсін А. І.</i> Особливості сучасного етапу розвитку витинанки на Сумщині	129
<i>Глушенок Н. М.</i> Висвітлення стану дослідження поняття міждисциплінарної інтеграції	135
<i>Дегтярьов С. І.</i> Проект Батуринського університету гетьмана Кирила Розумовського	140

- Дегтярьова Д. С.***
Відстоювання феміністичних поглядів у драматичній
поемі «Бояриня» Лесі Українки 149
- Калінін І. М.***
Правознавство в чоловічих гімназіях
кінця ХІХ – початку ХХ ст. 155
- Картава К. С.***
Ганна Затиркевич-Карпинська – громадська діячка
та особистість 161
- Кудінов Д. В.***
Пансіон Ганни Іванової в Сумах: нотатки до історії
жіночої освіти 167
- Маркович О. С.***
Значення творчості Василя Кричевського 174
- Струпінська Д. В.***
Неполітичні проекти Георгія Нарбути як
складова української національної культури
початку ХХ ст. 181
- Ярош Н. В.***
Виховний процес у навчальних закладах системи
державних трудових резервів СРСР (1940–1950-ті рр.) 189

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
XI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 травня 2024 року)

Оригінал-макет підготовлено на
кафедрі історії СумДУ

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Матеріали друкуються в авторській редакції. Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,77. Обл.-вид. арк. 19,83. Тираж 100 пр. Зам.№
Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.